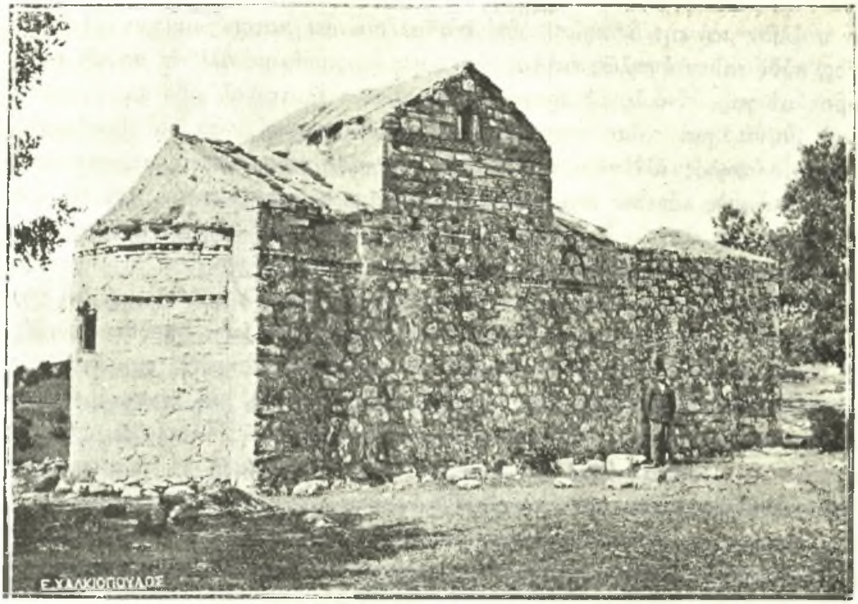

Εἰκ. 1. ΒΑ. ἄποψις τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος παρὰ τὸ Κρανίδιον.

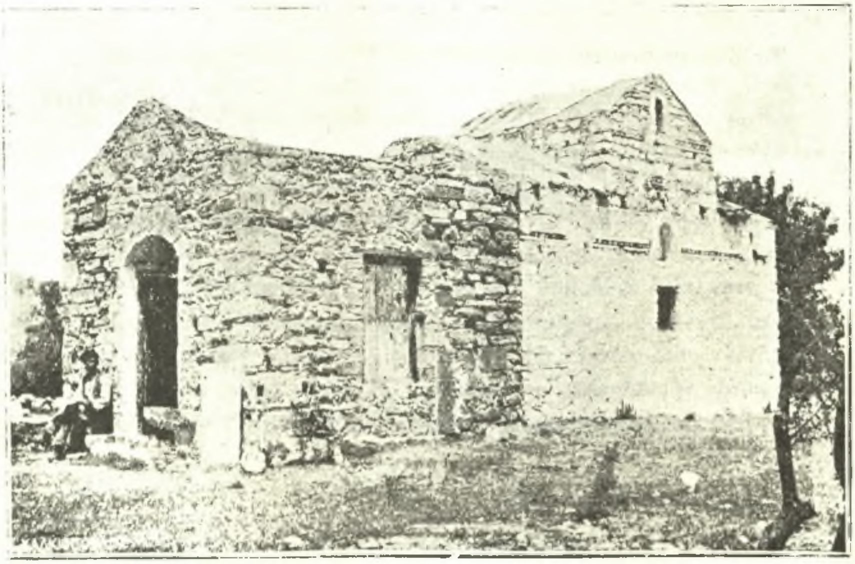

Εἰκ. 2. ΝΑ. ἄποψις τοῦ ἰδίου ναοῦ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

Η ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ ΚΡΑΝΙΔΙΟΥ

(ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΝΑΫΔΡΙΟΝ ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΩι 1245)

Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Ἑρμιόνης εἰς Κρανίδιον εὑρίσκεται παλαιὸν σταυρεπίστεγον ναΰδριον τιμώμενον ἐπ᾽ ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος (εἰκ. 1 καὶ 2).

Τὸ ναΰδριον τοῦτο ὑπέστη κατὰ καιροὺς μικρὰς ἐπισκευάς, ἔχει δὲ κατὰ μέγα μέρος καταρριφθῆ ὁ δυτικὸς αὐτοῦ τοῖχος, ἵνα συγκοινωνήσῃ τὸ παλαιὸν κτίσμα πρὸς τετράγωνον νάρθηκα, προστεθέντα εἰς πολὺ μεταγενεστέραν ἐποχὴν (εἰκ. 2).

Ὁλόκληρον τὸ ἐσωτερικόν του κοσμεῖται διὰ τοιχογραφιῶν, αἵτινες ὅμως ἔχουσιν ὑποστῆ ἀτυχῶς μεγάλην φθοράν, ὥστε σήμερον οὐδεμία σχεδὸν ἐκ τῶν σκηνῶν σῴζεται ἀκεραία.

Εἰς τὸν νότιον τοῖχον διεσώθη ἐν καλῇ σχετικῶς καταστάσει γραπτὴ

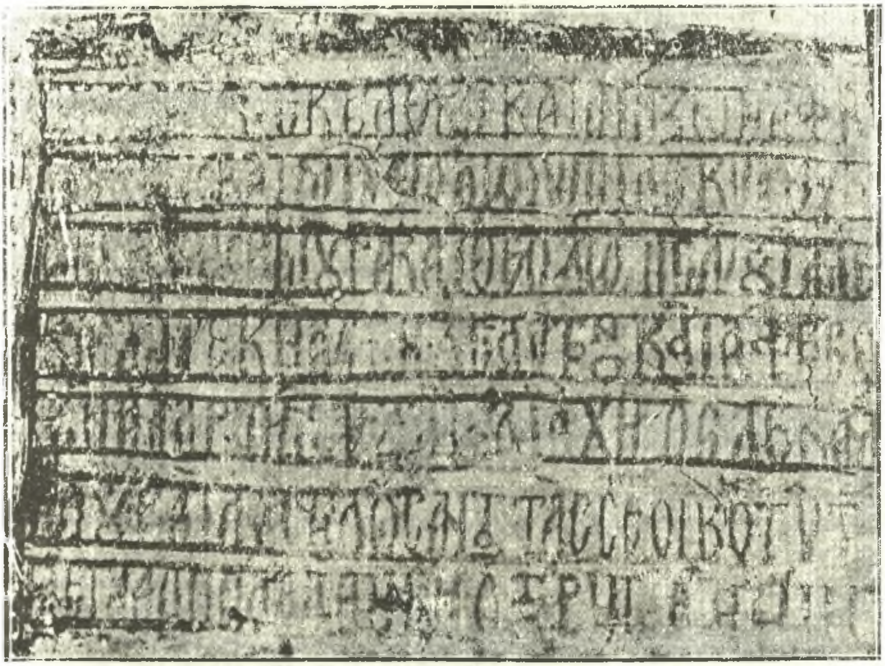

Εἰκ. 3. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ναΰδρίου τοῦ Κρανιδίου, κατὰ φωτογραφίαν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας παρέχομεν καὶ πανομοιότυπον (εἰκ. 3 καὶ 4). Ἡ μεταγραφὴ τῆς ἀξιολόγου ταύτης ἐπιγραφῆς ἔχει οὕτως:

† Ἀνεκτίσ(θη) ἐκ βάθρων καὶ ἀνεζωγραφήσ(θη...
(διὰ ἐ)ξόδ(ου) καὶ μισθωαποδοσίας Κυροῦ Κ(ύρ)
Μαν(ουὴλ) Μούρμουρα καὶ Θεοδώρ(ας) τῆς αὐτοῦ γαμε(τῆς
καὶ τῶν τέκν(ω)ν αὐτῶν εἰς λύτρον καὶ ἄφεσ(ι)ν
τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Διὰ χηρὸς δὲ κἀμοῦ
Ἰω(άννου) τοῦ καὶ ἀναστηλώσαντος τὰς σεπτὰς οἰκόνας ταύτ(ας ἐκ;)
μεγαλοπόλε(ως) Ἀθην(ῶν) Ὀ(κ)τουβ(ρ)ή(ω;) ι΄, ἔτ(ους) ,ϛψνγ΄
(=6753=1245).

Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην τὸ ναΰδριον τοῦτο ἱδρύθη [1] δαπάναις ἄρχοντος πιθανώτατα τῆς περιοχῆς ἐκείνης καλουμένου Μανουὴλ Μούρμουρα — μὴ μαρτυρουμένου ἄλλοθεν, καθ᾽ ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω [2] — καὶ ἐκοσμήθη διὰ τοιχογραφιῶν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ζωγράφου Ἰωάννου ἐν ἔτει 1245 μ. Χ.

Ἕνεκα τῆς ἀκριβοῦς χρονολογήσεως καθίσταται τὸ κτίσμα τοῦτο ἀξιολογώτατον, ἀφ᾽ οὗ μάλιστα διασῴζει πολύτιμα λείψανα βυζαντινῆς ζωγραφικῆς τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰῶνος, ἤτοι δείγματα προγενέστερα τῶν τοιχογραφιῶν: Αἰγίνης, Μυστρᾶ καὶ τῶν ἐν τῇ καθόλου κυρίως Ἑλλάδι γνωστῶν μέχρι τοῦδε βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν.

Κατωτέρω παρέχομεν τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀξιολόγου τούτου — ἀγνώστου δὲ μέχρι τοῦδε — βυζαντινοῦ μνημείου.

Α΄. Ἀρχιτεκτονική. Τὸ ναΰδριον τοῦ Κρανιδίου εἶναι κτίσμα μικρῶν διαστάσεων (6.10×2,86μ.) ἱδρυμένον κατὰ τὸν ἁπλοῦν τύπον τῶν καλουμένων σταυρεπιστέγων βασιλικῶν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγκαρσία καμάρα διακό-

---

[1] Τὸ κτίσμα τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς, ἱδρύθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας. Ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἄρχεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀργολίδος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1212· ἔκτοτε ἡ Ἀργολὶς ὑπήχθη εἰς τὴν αὐθεντίαν τῶν μεγάλων Δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν de la Roche, οἵτινες διῴκουν τὴν ἐπαρχίαν διὰ συγγενῶν των ἀνεγνωρισμένων ὑπὸ τοῦ Πρίγκηπος τοῦ Μορέως (βλ. Miller - Λάμπρου, Ἱστορίαν τῆς Φραγκοκρατίας, Α΄. σελ. 93). Αἱ σχέσεις Ἀργολίδος καὶ Ἀθηνῶν ἑρμηνεύουσι καὶ τὴν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἑρμιόνης παρουσίαν καὶ δρᾶσιν Ἀθηναίων τεχνιτῶν καὶ ζωγράφων.

[2] Ὁ ἄρχων Μούρμουρας εἶναι πιθανώτατα εἷς τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων, οἵτινες αὐτοβούλως προσεφέρθησαν νὰ παραδώσωσι τὰ φρούρια Κορίνθου, Ναυπλίου, Μονεμβασίας καὶ Ἄργους, λαβόντες τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ σεβασμοῦ ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς θρησκείας καὶ τῶν ἠθῶν τῶν κατακτηθέντων· εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὑπὸ τοὺς Φράγκους ἡ χώρα ἤκμαζε, τῆς παρακμῆς ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ θανάτου Γουλιέλμου Γ΄ Βιλλεαρδουΐνου († 1278).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

Εἰκ. 4. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς εἰκ. 3 κατὰ πανομοιότυπον.

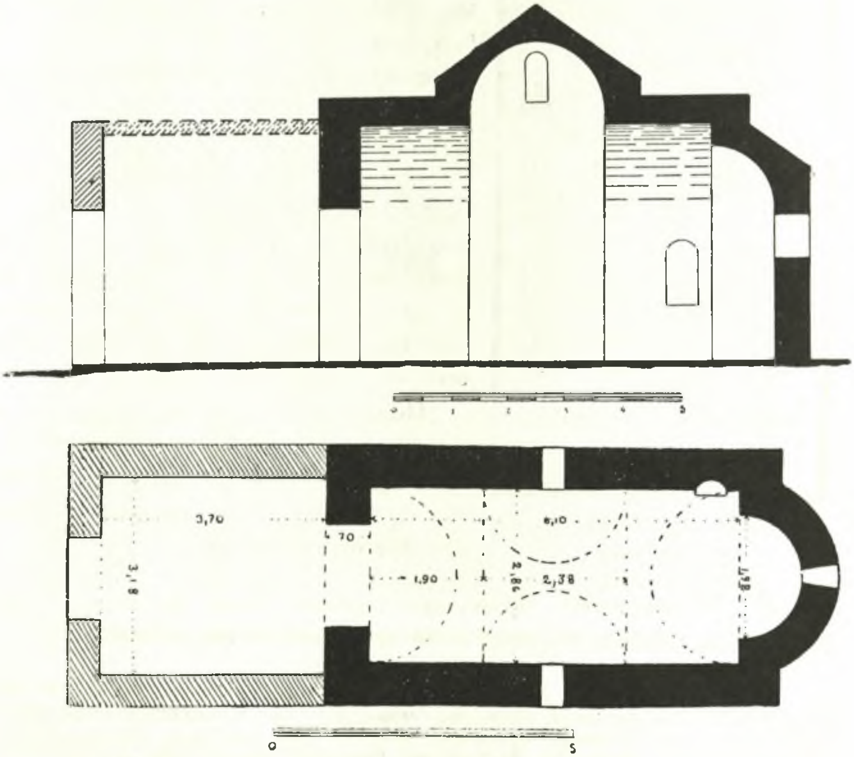

Εἰκ. 5. Κάτοψις καὶ τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ παρὰ τὸ Κρανίδιον ναϋδρί[illegible].

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

πτει τὴν κατὰ μῆκος καμάραν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 5). Ὁ τύπος οὗτος εἶναι λίαν διαδεδομένος εἰς μικροὺς ναοὺς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς [1], τὸ ἀρχαιότερον δὲ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν βυζαντινῶν μνημείων τοῦ τύπου τούτου εἶναι τὸ ἐξεταζόμενον.

Τοῦτο εἶναι ἐκτισμένον δι' ἀργῶν λίθων μετὰ παρενθέτων ἐνιαχοῦ πλίνθων καὶ μόνον ἡ Ἀψὶς καὶ τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος ἔχουσιν ἐπιμελεστέραν πως διὰ πελεκητῶν λίθων καὶ παρεντιθεμένων πλίνθων τοιχοδομίαν (εἰκ. 1 καὶ 2). Ἡ μεγάλη σχετικῶς στρογγύλη Ἀψὶς κοσμεῖται διὰ δύο σειρῶν ἐξ ὀδοντωτοῦ ἐκ πλίνθων διακόσμου, μία δὲ μόνη ὁμοία σειρὰ περιτρέχει τὸν ναόν· τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος κοσμεῖται διὰ δύο σειρῶν ἐκ πλαγίως τεθειμένων πλίνθων· ἡ στέγη διατηρεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς ἀρχικὰς μεγάλας κεράμους.

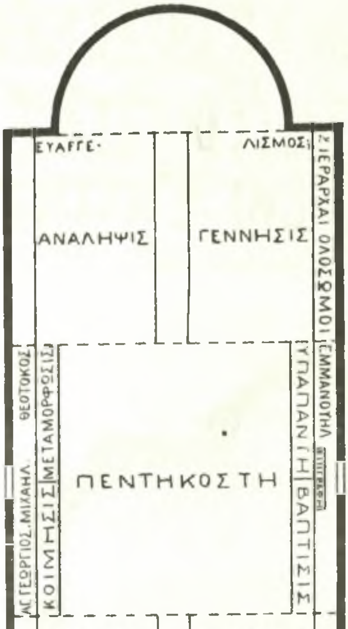

Εἰκ. 6. Διάταξις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναϋδρίου.

Ἀρχικῶς ἐφωτίζετο διὰ τριῶν παραθύρων ἐπιμελῶς ἐκτισμένων, ἑνὸς διλόβου ἐπὶ τῆς Ἀψῖδος — ἐπεσκευασμένου σήμερον — καὶ δύο ἁπλῶν τοξωτῶν ἐπὶ τῶν τυμπάνων τῆς ἐγκαρσίου καμάρας· τὸ τετράγωνον τῆς νοτίας πλευρᾶς εἶναι μεταγενέστερον, ἀρχικὴ δὲ εἶναι ἡ ἄνωθεν αὐτοῦ κόγχη (εἰκ. 2).

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς τοιχοδομίας, ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν παραθύρων καὶ ἡ λιτότης τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου εἶναι χαρακτηριστικὴ σειρᾶς ὅλης συγχρόνων ναῶν ἰδίᾳ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων (ναῶν: Γεραχίου, περιοχῆς Καρυστίας ἐν Εὐβοίᾳ κ. ἄλλ.).

Παρὰ τὴν εὐτέλειαν τῆς τοιχοδομίας καὶ τὴν γλισχρότητα περὶ τὸν διάκοσμον, ὁ μικρὸς οὗτος ναὸς ἐμποιεῖ καλὴν ἐντύπωσιν μὲ τὰς ὡραίας ἀναλογίας του καὶ τὰς ὑψηλὰς σχετικῶς διαστάσεις του.

Β'. Τοιχογραφίαι. Μεγαλυτέραν σημασίαν, ἕνεκα τῆς ἀναγραφομένης χρονολογίας, ἐνέχουσι τὰ λείψανα τῶν τοιχογραφιῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ.

---

[1] Βλ. Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris, 1916, σελ. 4 κ.ἑ. Πρβλ. Γ. Σωτηρίου ἡ Μονὴ τῆς Λαύρας (ἐν Ἡμ. Μ. Ἑλλάδος 1925) σελ. 187. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ Μονὴ Βαρνάκοβας, Ἀθῆναι, 1922, σελ. 34, Α. Ξυγγοπούλου, Μεσαιων. μνημεῖα Ἰωαννίνων, ἐν Ἠπειρωτ. Χρονικοῖς, ἔτος Α' 1926, σελ. 56.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

α΄. Διάταξις. Εἰς τὰς τοιχογραφίας ταύτας δύναταί τις νὰ διακρίνῃ τὸν εἰκονογραφικὸν κύκλον τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, διατεταγμένον κατὰ

Εἰκ. 7. Τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως (εἰς τὸ ἀριστερὸν τμῆμα τῆς ἄνωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος καμάρας).

τὸ σύνηθες δογματικὸν ἢ λειτουργικὸν σύστημα. Ἄνωθεν τῶν ὁλοσώμων παραστάσεων: ἀγγέλων, ἱεραρχῶν καὶ ἁγίων, μέρη τῶν ὁποίων διασώζονται,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

ἁπλοῦνται ἀνὰ μία εἰς μεγάλα τετράγωνα αἱ εὐαγγελικαὶ σκηναὶ καὶ μόνον τὴν ὑψηλοτέραν ἐγκαρσίαν καμάραν ὁλόκληρον καταλαμβάνει ἡ Πεντηκοστή.

Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς οὐδὲν ἴχνος διεσώθη, ἀναμφιβόλως ὅμως εἶχε διακοσμηθῆ αὐτη διὰ τῆς τυπικῆς Πλατυτέρας ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ Βήματος καὶ διὰ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἑκατέρωθεν τῆς Ἁψῖδος. Εἰς τὴν καμάραν τοῦ ἱεροῦ Βήματος διεσώθησαν δύο σκηναί: τῆς Γεννήσεως δεξιὰ καὶ τῆς Ἀναλήψεως ἀριστερά, αἱ καλύτερον ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων διακρινόμεναι (εἰκ. 7 - 9). Τὰς λοιπὰς σκηνάς, ἐλάχιστα ἴχνη τῶν ὁποίων διεσώθησαν, ἑρμηνεύει τὰ παρατιθέμενον ἐνταῦθα σχεδιάγραμμα (εἰκ. 6). Ἐκ τοῦ κύκλου τῶν δώδεκα ἑορτῶν φαίνεται ὅτι ἡ Μεταμόρφωσις ἔχει θέσιν πρὸ τῆς Ἀναλήψεως (ἡ παράστασις ἔχει σχεδὸν ἐξαφανισθῆ) ἡ Ἀνάστασις δὲ ἀναπτύσσεται εἰς δύο σκηνὰς (Μυροφόροι καὶ εἰς Ἅδου κάθοδος)· ἡ Πεντηκοστὴ ἀφ᾽ ἑτέρου εἰκονίζεται ὡς συνήθως μετὰ τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὸ κέντρον (εἰς τὴν ἐγκαρσίον ἐνταῦθα καμάραν)· αἱ θέσεις: τῆς Σταυρώσεως εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον, τῆς Γεννήσεως εἰς τὸν νότιον καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν βόρειον παρατηροῦνται καὶ εἰς συγχρόνους ναοὺς ἐν Σερβίᾳ [1].

Ἔχομεν οὕτω τὰς ἀποκρυσταλλωθείσας δώδεκα εὐαγγελικὰς σκηνὰς τῆς βυζαντινῆς εἰκονογραφίας, ἃς ἀναφέρει ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος ἤτοι: Εὐαγγελισμόν, Γέννησιν, Ὑπαπαντήν, Βάπτισιν, Μεταμόρφωσιν, Ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου, Βαϊοφόρον, Σταύρωσιν, Ἀνάστασιν, Ἀνάληψιν, Κοίμησιν καὶ Πεντηκοστήν. [2]

Διὰ τῶν δώδεκα τούτων σκηνῶν εἰκονίζονται τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, συμφώνως πρὸς τὸν κύκλον τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, ἐν ᾧ ἡ ἀνατολικὴ ἐπιμένει εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὸν εἰκονογραφικὸν κύκλον τῶν νεωτέρων — μόλις κατὰ 28 ἔτη — τοιχογραφιῶν τῆς Ὄμορφης Ἐκκλησιᾶς Αἰγίνης [3] τονίζονται τὰ Πάθη, διότι, πλὴν τῆς Σταυρώσεως, εἰκονίζονται τέσσαρες ἄλλαι σκηναὶ τῶν Παθῶν, ἤτοι ἡ Προδοσία καὶ ὁ Ἑλκόμενος, ἡ Ἀποκαθήλωσις καὶ ὁ Θρῆνος, παραλείπονται δὲ ἡ Βάπτισις, Μεταμόρφωσις, Κοίμησις καὶ Πεντηκοστή, ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν σχέσιν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Αἰγίνης πρὸς τὴν ἀνατολικὴν παράδοσιν, ἐν ᾧ ὁ εἰκονογραφικὸς κύκλος τοῦ ἡμετέρου ναϋδρίου ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν «βυζαντινήν».

β΄. Εἰκονογραφία καὶ τεχνοτροπία. Αἱ ἀρτιώτερον ἐκ τῶν ἀνω-

---

[1] Πρβλ. G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Évangile, aux XIV - XVI s. Paris, 1916, σελ. 18 κ.έ.

[2] Βλ. Millet, Recherches etc. ἔ. ἀν. σελ. 21.

[3] Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Ἡ ὄμορφη Ἐκκλησιὰ Αἰγίνης (ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, Β΄ - 1925 - σελ. 247 κ.έ.).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

τέρω σκηνῶν διασωθεῖσαι, ὡς εἴδομεν, εἶναι ἡ Ἀνάληψις καὶ ἡ Γέννησις· πλὴν τούτων διεσώθησαν τμήματα ἐκ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τῆς Πεντηκοστῆς

Εἰκ. 8. Τοιχογραφία τῆς Γεννήσεως (εἰς τὸ δεξιὸν τμῆμα τῆς ἄνωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος καμάρας).

καὶ ὁλοσώμων τινῶν παραστάσεων, ὧν παρέχομεν κατωτέρω τὴν περιγραφήν.

1. Ἀνάληψις (εἰκ. 7). Ἡ σκηνὴ αὕτη, ἥτις κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

ἁπλοῦται συχνότατα εἰς ὁλόκληρον τὴν ἄνωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος καμάραν, συγκεντροῦται ἐνταῦθα εἰς ἕνα ὀρθογώνιον χῶρον.

Τὰ πρόσωπα εἶναι διατεταγμένα ἐν αὐτῇ κατὰ τὸν συνήθη τρόπον: ἡ Θεοτόκος παρίσταται μεταξὺ δεικνυόντων ἀγγέλων, ἑκατέρωθεν εἰκονίζονται οἱ μαθηταί, ἄνωθεν δὲ ὁ Χριστὸς ἐνδεδυμένος τὸ χρυσοκίτρινον ἔνδυμα ἐντὸς δόξης (ἤτοι τῆς λεγομένης μαντόρλας) φερομένης ὑπὸ τεσσάρων ἀγγέλων. Χαρακτηριστικὸν ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ἡ σκηνὴ περιορίζεται εἰς μόνα τὰ πρόσωπα στερουμένη οἱουδήποτε τοπείου: δένδρων ἢ βράχων. Ἂν εἰς τοῦτο προστεθῇ ἡ καθ' ὁμίλους διάταξις τῶν προσώπων εἰς ἓν ἐπίπεδον καὶ ἡ αὐστηρὰ συμμετρία τόσον τῆς ὅλης συνθέσεως ὅσον καὶ τῶν μεμονωμένων προσώπων εἰς τὰς στάσεις των καὶ τὰς χειρονομίας, ἔχομεν εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην τοὺς κυρίους χαρακτῆρας τῆς μεσοβυζαντινῆς ζωγραφικῆς, οὐδένα δὲ εἰσέτι ἐκ τῶν νεωτερισμῶν τῆς τέχνης τῶν Παλαιολόγων.

Πρὸς τὴν μεσοβυζαντινὴν ζωγραφικὴν συμφωνοῦσι καὶ ἄλλα γνωρίσματα, ὡς εἶναι ἡ ἠρεμία καὶ ὁ ἁπλοῦς ρυθμὸς τῶν κινήσεων, τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων μὲ τοὺς ἐξέχοντάς πως ὀφθαλμοὺς καὶ ἡ πλάσις αὐτῶν, ἥτις γίνεται κατὰ τὸν παλαιὸν παραδεδομένον τρόπον: εἰς γενικὸν δηλ. φαιὸν ἢ κίτρινον τόνον τοῦ προσώπου ἀποδίδονται διὰ σκοτεινοῦ σχεδιαγράμματος τὰ χαρακτηριστικά, φωτίζονται δὲ εἰς τὸ μέτωπον, τὰς παρειὰς καὶ κατὰ μῆκος τῆς ρινός. Καὶ ἡ πτύχωσις τῶν ἐνδυμάτων, ἂν καὶ εὐρεῖα, δὲν ἔχει τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, οὔτε τὰς χαρακτηριστικὰς ἐντόνους ἀντανακλάσεις. Ἐνταῦθα ἀκολουθοῦνται αἱ παλαιότεραι μέθοδοι: αἱ πτυχαὶ γίνονται διὰ σκληρῶν σκοτεινῶν γραμμῶν ἄνευ μέσων τόνων, ἰσχυρῶς δὲ τονίζονται τὰ περιγράμματα, οὕτως ὥστε, παρὰ τὰς πολλὰς πτυχὰς τῶν ἐνδυμάτων καὶ τὰς ἀνεμιζομένας ἄκρας των, ν' ἀποδίδεται σαφὴς ὁ σχηματισμὸς τοῦ σώματος καὶ τῆς κινήσεώς του.

Ἀφ' ἑτέρου τὰ ὡραῖα, μικρὰ καὶ ᾠοειδῆ πρόσωπα, τὰ ὑψηλὰ ἀναστήματα, αἱ φυσικαὶ καὶ χαρίεσσαι κινήσεις τῶν χειρῶν καὶ ἡ διάφορος ἀπόδοσις τῶν ἐλαφρῶν ἐνδυμάτων τῶν ἀγγέλων ἑκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν βαρειῶν πτυχώσεων τῶν μανδυῶν τῶν Ἀποστόλων εἶναι χαρακτῆρες, οἵτινες συνδέουσι τὴν τοιχογραφίαν ταύτην πρὸς «βυζαντινάς», ἤτοι ἑλληνιστικὰς παραδόσεις.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς εἰκόνος ἀναγινώσκονται: Η ΑΝΑΛΗΨΙC καὶ ἀριστερά: ΑΝΔΡΕC... ΟΡΑΤΑΙ.....

2. Γέννησις (εἰκ. 8 καὶ 9). Καθαρώτερον ἀκόμη τὴν σχέσιν πρὸς ἑλληνιστικοὺς τύπους διασώζει ἡ ἀτυχῶς λίαν κατεστραμμένη σκηνὴ τῆς Γεννήσεως, ἐξ ἧς δὲν διακρίνονται σήμερον εἰμὴ ἴχνη τῆς Παναγίας σχεδὸν κατ' ἐνώπιον καθημένης μὲ τὴν χεῖρα ὑπὸ τὴν σιαγόνα, κάτωθεν δεξιὰ μέγα μέρος τῆς νίψεως τοῦ παιδὸς καὶ ἄνω ὁ ὅμιλος μὲ τὸν ἄγγελον καὶ τοὺς δύο βοσκούς, τὸν αὐλοῦντα δῆλα δὴ νέον καὶ τὸν γέροντα τὸν φοροῦντα μηλωτήν.

Ἡ ἀφελὴς στάσις τοῦ γέροντος βοσκοῦ (εἰκ. 9) μὲ τὸ λίαν ἐκφραστικὸν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

πρόσωπον ἔχει χάριν ἀρχαϊκήν, ἰδίως ὅμως θαυμάζει τις τὸν νεαρὸν βοσκὸν τὸν καθήμενον μὲ τοὺς πόδας χιαστὶ καὶ παίζοντα τὸν αὐλόν.[1]

Εἰκ. 9. Τμῆμα ἐκ τῆς τοιχογραφίας τῆς Γεννήσεως (δεξιὸν τμῆμα τῆς εἰκ. 8).

Ἡ χαριέντως κλίνουσα κεφαλή, ἡ ἄτακτος καὶ ἀνεμιζομένη σκοτεινὴ

[1] Πρβλ. ὁμοίαν στάσιν τοῦ γέροντος ποιμένος καὶ ἐν τῇ Γεννήσει Δαφνίου (ἐν Millet, Le monastère de Daphni, Paris, 1889, πίν. XII), τοῦ νέου ποιμένος δὲ μὲ τοὺς πόδας χιαστὶ (ἐν Millet, Recherches etc. ἔ. ἀν. σ. 114).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

κόμη, τὰ ὡραῖα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου καὶ οἱ ὑψούμενοι ὀφθαλμοὶ ὑπενθυμίζουσι πρότυπα βουκολικῶν σκηνῶν, ἅτινα διὰ τῶν μικρογραφιῶν τῶν χειρογράφων διετηρήθησαν μέχρι τῆς τελευταίας ταύτης βυζαντινῆς περιόδου. Καὶ ἡ μορφὴ τοῦ βράχου ὄπισθεν τοῦ αὐλητοῦ εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν παρατηρουμένην εἰς μικρογραφίας τοῦ Εὐαγγελίου Ἰβήρων [1]. Παραβολὴ τῆς παραστάσεως ταύτης τοῦ αὐλητοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Τριάδος πρὸς τὴν ὁμοίαν σκηνὴν τοῦ σχεδὸν συγχρόνου ναοῦ τῆς Ὄμορφης Ἐκκλησιᾶς Αἰγίνης [2] καθιστᾷ φανερὰν τὴν μεγάλην διαφορὰν τῆς τεχνοτροπίας μεταξὺ τοιχογραφιῶν ἀκολουθουσῶν ἑλληνιστικὰ καὶ ἀνατολικὰ πρότυπα.

Καὶ ἡ σκηνὴ τῆς νίψεως τοῦ παιδὸς εἰς τὴν δεξιὰν γωνίαν κάτω ἔχει ἱκανὴν φυσικὴν χάριν μὲ τὴν Σαλώμην δοκιμάζουσαν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὸ ὕδωρ, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας κρατοῦσαν τὸ βρέφος μὲ ὅλως φυσικὴν καὶ στιγμιαίαν κίνησιν.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς παραστάσεως διακρίνεται ὁ τίτλος τῆς εἰκόνος: Η Χ(ριστ)ΟΥ ΓΕΝΝΗCΙC καὶ δεξιὰ τῆς Θεοτόκου: Θ(εὸ)C ΤΟ ΤΕΧΘΕΝ....

3. Κοίμησις Θεοτόκου. Ἐκ τῆς Κοιμήσεως σώζεται μόνον τὸ ἀριστερὸν ἥμισυ καὶ τοῦτο ἀρκετὰ ἐφθαρμένον (εἰκ. 10), ἱκανὸν ὅμως νὰ δείξῃ εἰς ἡμᾶς, ὅτι καὶ ἡ σκηνὴ αὕτη δὲν ἔχει ἐνταῦθα τὴν ἀνάπτυξιν, ἣν λαμβάνει κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὴν κυριαρχοῦσαν διὰ τοῦ μεγέθους παράστασιν τῆς Θεοτόκου, τοὺς δύο ὁμίλους τῶν Ἀποστόλων καὶ τὸν Χριστόν. Τὸ σῶμα τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ κλίνη ἀποδίδονται ἄνευ προοπτικῆς ἐπὶ ἑνὸς σχεδὸν ἐπιπέδου, ἐν ᾧ οἱ Ἀπόστολοι παρίστανται μὲ καλὴν κίνησιν καὶ τὰ ἐνδύματά των μὲ ἱκανὴν εὐλυγισίαν.

4. Πεντηκοστή. Ἐκ τῆς σκηνῆς τῆς Πεντηκοστῆς διεσώθησαν ὁπωσδήποτε καλῶς δύο κεφαλαὶ Ἀποστόλων (εἰκ. 11). Ἡ σκηνὴ αὕτη, ἥτις κατελάμβανεν ὁλόκληρον τὴν ἐγκαρσίαν ὑψηλοτέραν καμάραν τοῦ ναϋδρίου, φαίνεται καὶ ἐκ τῶν δύο τούτων Ἀποστόλων καὶ ἐξ ἄλλων ὑπολειμμάτων, ὅτι δὲν διετίθετο ἐν ἡμικυκλίῳ, ὅπως συνήθως εἰκονίζεται ἡ Πεντηκοστὴ ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς, ἀλλ' ὅτι οἱ Ἀπόστολοι παρίσταντο εἰς δύο σειράς [3]. Ὡς διακρίνεται καὶ ἐν τῇ εἰκόνι, οἱ Ἀπόστολοι, εἰς φυσικὸν σχεδὸν μέγεθος, ἐκάθηντο ἐπὶ καθισμάτων, τῶν ὁποίων φαίνεται τὸ ὑψηλὸν εὐθὺ ἐρεισίνωτον, ἐν ᾧ ὄπισθέν των διακρίνεται ἀρχιτεκτονικόν τι βάθος — τὸ ὁποῖον εἰς οὐδεμίαν ἄλλην σκηνὴν παρετηρήσαμεν — συνιστάμενον ἐκ τετραγώνων πεσσῶν ἐζωγραφισμένων διαγωνίως καὶ ἐξ ἑνὸς εἴδους ἐπιστυλίου, ἐφ' οὗ διασῴζονται τὰ γράμματα ΓΛΟC(σα)C...

[1] Βλ. ἐν Ch Diehl, Manuel d'art byzantin, 2α ἔκδ., Paris, II 1926, εἰκ. 225.

[2] Γ. Σωτηρίου, Ἡ ὄμορφη Ἐκκλησιὰ Αἰγίνης, Ἔνθ. ἀν. εἰκ. 11 ἐν σελ. 255.

[3] Ὁμοίαν διάταξιν βλέπε εἰς Καππαδοκικοὺς ναοὺς (ἐκκλησίαν τοῦ Geledjlar) παρὰ G d. Jerphanion, Les églises rupestres de Cappadoce, Paris, 1925. Πίν. 52. Πρβλ. καὶ μωσαϊκὸν τοῦ 12ου αἰῶνος ἐν Grottaferata Ρώμης παρὰ Dalton, Byzantin art and archeology, London, 1911, εἰκ. 243 ἐν σελ. 414.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

Αἱ δύο σῳζόμεναι κεφαλαὶ τῶν Ἀποστόλων, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἀγένειος καὶ ὁ ἕτερος μετὰ μικροῦ στρογγύλου γενείου, προδίδουσι τέχνην ὥριμον καὶ

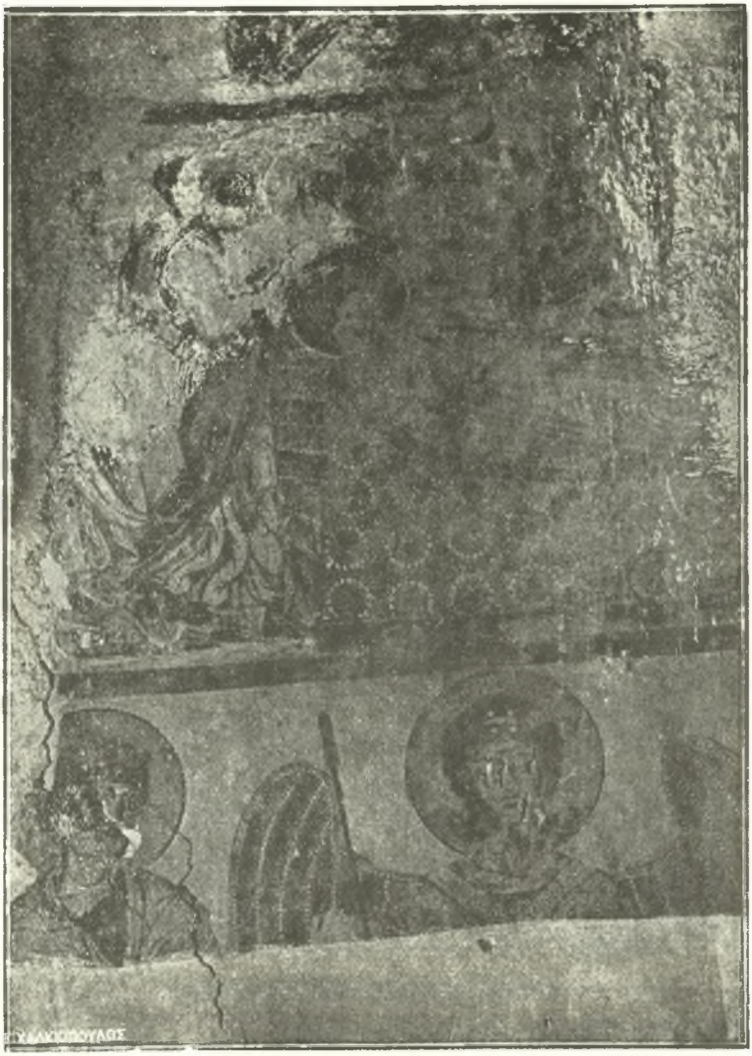

Εἰκ. 10. Τοιχογραφίαι: τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἄνω καὶ ὁλοσώμων παραστάσεων (Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ Ἁγίου Γεωργίου) κάτω.

ἐπιμελῆ· ἂν καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τονίζονται μὲ σχεδιαγράμματα, ὡραία φωτοσκίασις μὲ κηλῖδας φωτὸς καὶ σκιᾶς ἐξαίρει τὴν πλαστικότητα τοῦ προσώπου, ἐν ᾧ ἀφ᾿ ἑτέρου διὰ τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς κερδίζουσιν αἱ παρα-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

στάσεις εἰς ἐλευθερίαν. Οἱ ὀφθαλμοί των εἶναι μεγάλοι, ὅπως εἰς ἔργα τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, χωρὶς νὰ ἔχωσιν ὅμως τὸ διαπεραστικὸν καὶ ἔντονον βλέμμα ἐκείνων, ἀλλὰ γλυκὺ καὶ ἐκφραστικόν, ὅπως καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τοιχογραφίας τοῦ ναϋδρίου παρατηρεῖται.

5. Εἰς τὴν εἰκόνα 10 διαφαίνονται τμήματα τῶν ὁλοσώμων ἁγίων καὶ ἀρχαγγέλων, οἵτινες, κατὰ τὸ σύνηθες, κατελάμβανον τὰ κάτω μέρη τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ· παρὰ τὴν μεγάλην φθοράν, ἣν ἔχουσιν ὑποστῆ αἱ μορφαὶ αὗται, δύναταί τις ἐκ τῆς αὐστηρᾶς κατὰ μέτωπον στάσεώς των, ἐκ τῆς πλάσεως τοῦ προσώπου, ἐν ᾗ ὑπερισχύει ἡ διὰ σχεδιάσεως μᾶλλον ἀπόδοσις τῶν χαρακτηριστικῶν, καὶ ἐκ τῶν μεγάλων των ὀφθαλμῶν, νὰ διακρίνῃ τὴν στενὴν σχέσιν των πρὸς τὴν μνημειώδη τέχνην τῆς προγενεστέρας ἐποχῆς.

Τέλος διεσώθησαν καὶ δύο ἕτεραι παραστάσεις εἰς τοὺς τοίχους τοὺς ἑκατέρωθεν τοῦ Τέμπλου: τοῦ Χριστοῦ ὡς Ἐμμανουὴλ καὶ τῆς Θεοτόκου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: «Μήτηρ Θεοῦ, ἡ τεκοῦσα τὸν ἕνα τῆς Τριάδος», τῶν ὁποίων δὲν ἔχομεν δυστυχῶς τὰς φωτογραφίας. Ἐκ τούτων ἡ ὡραιοτάτη παράστασις τοῦ ἀγενείου Χριστοῦ ὡς Ἐμμανουὴλ εἶναι ἀξιολογωτάτη μὲ τὴν κεφαλὴν ὁμοίαν κατὰ τὴν τέχνην πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ νέου βοσκοῦ τῆς Γεννήσεως.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναλύσεως τῶν διασωθεισῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναϋδρίου τῆς Ἁγ. Τριάδος παρὰ τὸ Κρανίδιον δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

Εἰς τὰς τοιχογραφίας ταύτας τοῦ ἔτους 1245 δὲν παρατηροῦνται ἀκόμη αἱ νέαι μέθοδοι καὶ κατευθύνσεις, αἵτινες ἐπετεύχθησαν ἐν τῇ ζωγραφικῇ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ἀλλὰ διατηροῦνται οἱ χαρακτῆρες τῆς μεσοβυζαντινῆς τέχνης· ἔχομεν ὅμως μεγαλυτέραν πρόοδον ἐνταῦθα ἐν σχέσει πρὸς τὴν μνημειώδη τέχνην τοῦ 12ου αἰῶνος ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν λεπτὴν παρατήρησιν, τὴν ἀπόδοσιν ἀληθεστέρων κινήσεων καὶ τὴν καλυτέραν πλάσιν καὶ ἔκφρασιν τοῦ προσώπου. Τὰ πρόσωπα τοῦ Χριστοῦ ὡς Ἐμμανουήλ, τοῦ νέου βοσκοῦ εἰς τὴν Γέννησιν καὶ τοῦ γενειοφόρου Ἀποστόλου εἰς τὴν Πεντηκοστὴν εὑρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον τέχνης πρὸς πολλὰ ὅμοια πρόσωπα εἰκονιζόμενα εἰς τὰς σχεδὸν συγχρόνους τοιχογραφίας τοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ ναοῦ τῆς Μπογιάνας (1254),[1] μεθ' ὧν ὁμοιάζουσι καὶ ὡς πρὸς τὴν διὰ ξηρογραφίας (a secco) τεχνικήν· προαναγγέλλουσι δὲ ἤδη τὰς τολμηροτέρας προόδους, τὰς ὁποίας ἐπέτυχεν εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἡ τέχνη κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα.

Αἱ τοιχογραφίαι αὗται τοῦ Κρανιδίου βλέπομεν ὅτι συνδέονται πρὸς μικρογραφίας ἑλληνιστικῆς παραδόσεως, οὐχὶ δὲ ἀνατολικῆς· ἔχοντες δὲ

[1] Βλ. A. Grabar, L'église de Boïana, Sofia, 1924 (ἐν Monum. de l'art en Bulgarie, τόμ. 1).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212

ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι ὁ ζωγράφος τοῦ ναϋδρίου τούτου τῆς Ἀργολίδος μετεκλήθη ἐξ Ἀθηνῶν, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ μνημειώδης τέχνη κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἀκολουθεῖ τὰς ἑλληνιστικὰς παραδόσεις, αἵτινες κατ᾽ἐξοχὴν ἠσκοῦντο εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐν ᾧ οὐχὶ μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὴν

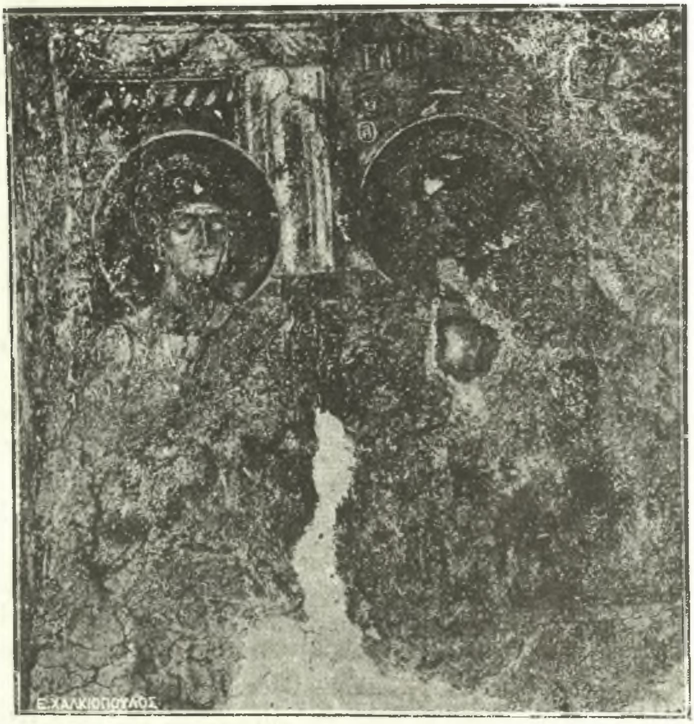

Εἰκ. 11. Τὸ διασωθὲν τμῆμα ἐκ τῆς τοιχογραφίας τῆς Πεντηκοστῆς.

Αἴγιναν, ἔχομεν καθαρὰ δείγματα ἐπαρχιακῆς τέχνης, ἀκολουθούσης πρότυπα ἀνατολικά.

Αἱ τοιχογραφίαι τέλος αὗται, αἵτινες ἐγένοντο εἰς ἐποχὴν ὑποδουλώσεως τῆς χώρας εἰς τοὺς Φράγκους, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ Φραγκοκρατία οὔτε ἐπηρέασεν οὔτε ἀνέκοψε τὴν ἐξέλιξιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
12/10/2023 09:26:02 EEST - 167.114.118.212